

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDAN ÖZEL BİR ÖRNEK: TÜRK SABUNLARI
A Special Example from Turkish Cultural Geography: Turkish Soaps

Dr. Güven ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı
guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5054-3711>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute AİCUSBED 5/2 Ekim/Oktober 2019 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	06.05.2019
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	24.10.2019
Sayfa- <i>Pages</i> : 371-404	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.616266

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDAN ÖZEL BİR ÖRNEK: TÜRK SABUNLARI

A Special Example from Turkish Cultural Geography: Turkish Soaps

Güven Şahin

Özet:

Sabun, asırlardır insanlar tarafından kullanılmış dünyanın en eski tedavi ve temizlik malzemelerinden olmuştur. Değişen yaşam koşulları ve teknolojiye bağlı olarak sabuna alternatif pek çok ürün ortaya konmuş, sabun yapım teknikleri de oldukça değişmiştir. Buna karşılık sabun hala en fazla kullanılan tuvalet malzemesi olarak varlığını korumuştur. Öte yandan geleneksel sabun çeşitleri için aynı durumu söylemek güçtür. Geleneksel üretim yöntemlerinin zahmetli olması, doğal malzemelere erişim güçlüğü, erişilse de pahalı oluşu bu tipte sabunların üretimini önemli ölçüde geriletmiştir. Endüstriyel sabunların çok daha ucuz ve de yaygın olmasıyla da maliyeti daha yüksek olan geleneksel sabunların pazar paylarının daralması bu ürün grubuna özellikle eğilinmesini gerektirmiştir. Bu çalışmada da Türkiye’de asırlardır üretilmekte olan karakteristik Türk sabunlarının yapım aşamaları, sektörel durum ve bu konuda yapılması gerekenler ele alınmıştır. Aynı zamanda bu gruptaki ürünlerin coğrafi işaret kapsamına alınarak bu noktada uygulamanın gereklerinin yerine getirilmesi (Etiketleme, standardizasyon, denetim gibi) konusu da ayrıca ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabun, Karakteristik sabunlar, Kültür Coğrafyası, Coğrafi İşaret, Türkiye.

Abstract:

Soap has been one of the oldest treatment and cleaning materials in the world that has been used by people for centuries. Due to changing living conditions and advances in technology, many alternative products have been introduced and soap making techniques have changed considerably. In contrast to this, soap still remained the most commonly used toilet material. On the other hand, it is difficult to say the same for traditional soap types. The laborious traditional production methods, the difficulty of access to natural materials, and the cost of access to these materials have significantly reduced the production of soaps of this type. The fact that industrial soaps are much cheaper and widespread and the narrowing of the market shares of traditional soaps, which cost more, required a special emphasis on this product group. In this study, construction stages of that soap which is produced for centuries in

Turkey, sectoral situation of it and the things that need to be done are discussed. At the same time, the products of this group are included in the scope of geographical indication and the implementation of the requirements of the application (Labeling, standardization, inspection etc.) is also discussed.

Keywords: Soap, Characteristic Soaps, Cultural Geography, Geographical Indication, Turkey.

Giriş

Geçmişten beri Türkiye'nin temel tuvalet malzemelerini sabun, kolonya ve çeşitli esanslar oluşturmuştur. Bunlardan sabun doğal malzemelerle elde edilen dünyanın en eski sağlık ve temizlik malzemesi olarak kabul edilmektedir. Türk kültüründe de sabunlar bu anlamda çok uzun yıllar başlı başına bir iş kolu olarak varlığını korumuş ve de korumaya devam etmektedir.

Sabunlar, içeriğine katılan türlü renk ve koku malzemeleriyle (Çiçekler, kökler gibi bitkisel malzemeler, esanslar, kil gibi) çeşitli cilt problemleri başta olmak üzere bir kısım hastalıkların tedavisinde haricen, temizlik malzemesi olarak da asırlardır kullanılmıştır. Türk kültüründe hamamların da özel bir yer işgal etmesiyle hamamda kullanılan çoğu malzemenin (Nalın, peştamal, hamam taşı gibi) yanı sıra özellikle saf kalıp sabunlar da bu kültürün özel bir parçası olarak yer almıştır. Toplumsal hayatta yaşanan değişim ve de dönüşümlere rağmen, özellikle kozmetik / tuvalet malzemelerinde artan ürün çeşitliliğine karşılık sabunlar hala varlıklarını korumaktadır. Geleneksel sabunların yanı sıra çağın şartlarına göre yeni sabun tasarımları, sabunun basit birtakım uygulamalarla çok çeşitli bir ürün grubu olarak varlığını gösterebilmesi bu anlamda ilerleyen yıllarda da sabunun pazar değerini koruyacağını göstermektedir. Sabun tozu, sıvı sabun, süs sabunları, tedavi amaçlı sabunlar gibi çok çeşitli olan ve çeşitliliği zamanla da artan sabunun, kimyasallardan uzak durma ve hemen her üründe organik / doğal olana yönelme eğiliminin olduğu günümüz tüketim alışkanlığında kendine daha da geniş yer bulabileceği muhtemeldir.

Karakteristik / geleneksel sabunlar, diğer tüm endüstriyel sabunlardan ayrı bir yere sahiptir. Kullanılan malzeme, yapım tekniği ve kendine has kokusuyla ortaya konduğu kültürün özel bir parçası olarak gelişmişlerdir. Sabunların ortaya konmasında tüm kültürel varlıklarda olduğu gibi coğrafi çevre temel belirleyicidir. Akdeniz havzasında zeytinyağlı, defneli, menengiçli (çitlenbik) sabunlar en yaygın olanlarıdır. Nitekim söz konusu bitkiler aynı zamanda Akdeniz ikliminin tanıtıcı elemanları olup Akdeniz havzasında çok geniş bir yayılışa sahiptirler. Asırlardır yapılagelen geleneksel sabunların yapım teknikleri, sabunlara verilen şekil, bu iş için özel ahşap

tokmaklarla basılan mühürler bu tip sabunlara ayrı bir değer katmaktadır. Öyle ki yıllanmış sabunlar koleksiyonerlerce toplanmakta ve yüksek fiyatlardan alıcı bulmaktadır. Örneğin; McLemore Müzayede Evi tarafından yaklaşık 100 yıllık sabun takımı 30 \$'dan açık artırmaya çıkartılmıştır. Dekoratif özellikteki sabunlar ise 100 ila 1.000 \$ arasında satışa çıkartılmıştır (Web 3).

Sabunlarla ilgili detaylı izaha geçmeden evvel kısaca konuya ele alış noktamız olan Kültür Coğrafyası hususuna da değinecek olursak Beşeri ve İktisadi Coğrafya'nın en yeni çalışma alanlarından biri olan Kültür Coğrafyası özellikle son yıllarda en fazla üzerinde durulan alt başlıklardan biri olmuştur. Bununla birlikte görece yeni denilebilecek bu alan, çoğu araştırmacı tarafından farklı şekillerde yorumlanmış ve de yorumlanmaktadır. Nitekim "Kültür" kavramının çok geniş ve de komplike olması, "Kültür Coğrafyası" kapsam ve sınırlarını izahta da güçlükler yaratmış olduğundan net bir tanımını yapmak çok zordur (Price ve Lewis, 1993: 1). Konuyla ilgili olarak klasik coğrafyacılar konuyu saha ve insan toplulukları arasındaki ilişkiyle sınırlı tutarken, diğer bir kesim ise saha ve insan toplulukları arasındaki ilişkiye bağlı ortaya çıkan ürünlerin incelenmesi olarak Kültür Coğrafyasını tanımlamışlardır. Berkeley Üniversitesi (Kaliforniya)'inden araştırmacılar ise Kültür Coğrafyasını doğrudan doğruya "obje / ürün" üzerinden konunun ele alınarak nesneden hareketle fiziki ve beşeri coğrafya konularına yönelim üzerinde durmuşlardır (Price ve Lewis, 1993: 3). Kimi araştırmacılar da ülkelerin gündelik yaşamlarına dair her şeyi "Kültür Coğrafyası" kapsamında ele almışlardır ki buna göre; park ve bahçelerdeki davranış biçimleri, sokak yemekleri, kullanılan tabela ve ilan panoları gibi hemen her türlü somut ve soyut öğeler bu konunun inceleme sahasına girmektedir (Anderson, 2010: 13). Kültür kavramının çok zengin ve de karmaşık bir bilgiler yığınından oluşmasından hareketle Kültür Coğrafyası'nın da bu kapsamda çok farklı şekillerde yorumlanması olağan bir durumdur. Kültürün kısa sürede hızla değişebilmesi ve kitle iletişiminin artmasıyla yeni kültürel öğelerin ortaya çıkması konuyu çok hareketli kılmaktadır. Örneğin; Amerika'nın keşfiyle birlikte tanınan çok sayıda tarım ürünü (Patates, domates, vanilya, ananas gibi) Eski Dünya'nın yeme – içme alışkanlıklarında, başka bir ifadeyle Mutfak Kültürlerinde çok büyük değişimler yaratmıştır. Benzer şekilde Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya taşınan yeni ürünler Amerika yerlilerinin yaşam biçimlerinde köklü değişimlere neden olmuştur. Göçler, savaşlar, iskân politikaları gibi toplumlar arası kaynaşmaların ya da ayrışmaların yoğunlaşmasıyla kültürlerde de ciddi değişimler yaşanmış ve de yaşanmaktadır. Buna göre de Kültür Coğrafyası için Coğrafya disiplininin en

hareketli ve de değişken çalışma konusudur diyebiliriz. Çalışma kapsamında ele almış olduğumuz sabun ise bu noktada hem Fiziki Coğrafya şartlarının (Bitki rtüsü ve iklime bağlı faktörler neticesinde ortaya çıkan bitkisel kökenli sabun malzemeleri) hem de Beşeri ve İktisadi Coğrafya şartlarının (Yağ sanayinden arta kalan ürünlerin değerlendirilmesi, sabun sanayinin ortaya çıkması, hamam ve çeyiz kültüründe sabunun kullanılması gibi) bir ürünü olarak incelenmiştir.

Amaç ve Yöntem

Çalışmamızın temel çıkış noktası, gündelik hayatın önemli elemanlarından biri olan sabun konusunu Türkiye leğinde bir bütün halinde ele alarak söz konusu ürünlerin coğrafi işaret özelinde yapılan, yapılmış olan ve yapılması gerekenler ölçeğinde kritiğinin yapılmasıdır. Bu kapsamda da toplam 4 banyo ve 2 süs sabunu incelenmiştir. 2019 itibariyle de bu özel ürünlerimizden ise 2 tanesi coğrafi işaret kapsamına alınmış olup (*Hatay Defne Sabunu* ve *Nizip Sabunu*) 1 sabunun (*Edirne Mis Meyve Sabunu*) da başvurusu yapılmıştır.

Araştırmamız kapsamında Hatay, Edremit (Balıkesir), Edirne, Yalova, Nizip (Gaziantep) ve Mardin’de saha çalışması yapılmıştır. Sadece “Siirt Bıttım Sabunu” retimi konusunda Mardin’deki üreticilerle görüşülmüş, Siirt’ten ise tüccarla sektörel durum hakkında bilgi alınmıştır. Saha alışmaları kapsamında üreticiler ve tüccarlarla birebir görüşülerek üretim teknikleri, kullanılan malzemeler, bunların nereden ve ne şekilde temin edildiği, yurtiçi ve yurtdışı pazar boyutu, toptan ve perakende fiyatları ve coğrafi işaret uygulaması ile ilgili farkındalıkları konusunda bilgi toplanmıştır. Bu kapsamda toplamda 4 sabun imalathanesi, 5 kamu kurumu ve 7 usta / usta öğretici ile mülakatlar yapılmıştır. Sektöre yönelik, özellikle de coğrafi işaret uygulaması noktasında en faal paydaşlar olan Ticaret Oda ve Borsaları’ndan bilgiler alınmıştır. Coğrafi işaret olan ve başvurusu yapılan sabunlarla ilgili olarak da Türk Patent ve Marka Kurumu, Coğrafi İşaret Daire Başkanlığı’ndan süreç ve uygulama hakkında bilgiler temin edilmiştir.

Sabunun Genel zellikleri

Sabunun geçmişi M.Ö. 4000’lere kadar uzanmakta olup Sümer yazıtlarında sabun yapımıyla ilgili belgeler ele geçirilmiştir (ztrk ve Sarıyıldız, 1997: 43; Camuz ve ark., 2015: 12). İlk ortaya konduğunda tıbbi amaçlı bir preparat olarak kullanılan sabun, M.S. II. yy.’da günümüzdeki şekliyle kişisel temizlikte kullanılan bir malzeme halini almıştır (ztrk ve Sarıyıldız, 1997: 44). Dünyanın en eski temizlik ve arındırıcı malzemesi olan sabun; çeşitli yağlara (Bitkisel, hayvansal) odun külünden elde edilen kostik

(Sodyum hidroksit / NaOH)¹ ve su ilavesiyle (Bazı şartlarda bir miktar tuz da katılmaktadır) elde edilen ekseri kare veya dikdörtgen kalıplar şeklinde hazırlanan ürün şeklinde tanımlanabilir (Şahin, 2019: 2300). Zamanla sabun yapımı için hazırlanan akışkan malzemeye yani sabun hamuruna çeşitli esanslar ve çiçekler katılarak yüzlerce çeşit sabun elde edilir hale gelmiştir. Günümüzde ise kozmetik amaçlı kullanımı yanı sıra tedavi (Akne, kepek sorunu gibi) ve dekor amaçlı (Süs sabunları) kullanımları da oldukça yaygındır.

Fotoğraf 1: Hindistan'ın Coğrafi İşaret Kapsamındaki *Mysore Sandal Soap* (Solda) ve Fransa'nın Dünyaca Ünlü *Savon de Marseille*²

Sabun, özellikle de geleneksel sabunlar, günümüzde evlerde insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları bir ürün olarak varlıklarını azalarak da olsa sürdürmektedir. Sabun imalatının, 18. yy. sonu, 19. yy. başları itibariyle endüstriyel ölçekte üretimi ürünün kullanımında büyük artış sağlamıştır. 1884'te İngiliz Sanayici William Hesketh Lever (1851 – 1925) ilk ambalajlı sabunları pazara sunmuştur (Öztürk ve Sarıyıldız, 1997: 45). Öte yandan dünyanın pek çok yerinde geleneksel sabunların üretimi hâlâ aslına sadık kalınarak veya kısmen sanayileşerek üretilmeye devam

¹ Kostik: Geçmişte kostik amacıyla kül suyu (Özellikle meşe külü) kullanılıyorken günümüzde katı sabunlar için sodyum hidroksit, sıvı sabunlar (Arap sabunu gibi) için ise potasyum hidroksit (KOH) kullanılmaktadır. Yerel sabun üreticileri bu malzeme için sabuncu sodası veya soda ifadelerini kullanmaktadırlar.

² Görsel için bkz. <https://savondemarseille.com/> (Son erişim: 01.03.2019).

etmektedir. Günümüzde bu tipteki karakteristik sabunlardan üretimi devam edenlerden birkaç tanesini örneklendirecek olursak;

Portekiz:	Azul e branco Soap / Mavi – Beyaz Sabun
Fransa:	Savon de Marseille / Marseille Sabunu
İspanya:	Castile Soap / Kastilya Sabunu
Hindistan:	Mysore Sandal Soap / Maisur Sandal Sabunu
Filistin / Nablus:	Nabulsi Soap / Nablus Sabunu
Batı Afrika:	Sabulun Salo / Afrika Siyah Sabunu
Suriye / Halep:	Aleppo Soap / Ghar Soap / Halep Sabunu / Gar Sabunu

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de sabun üretimine ilgi gösterilmiş ve imparatorluğun çeşitli yerlerinde irili ufaklı sabunhanelerde üretim yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da yapıldığı yere göre ve de kalitesine göre çok çeşitli sabunlar bulunmakta olup bunlar; Trablus sabunu, Girit sabunu, Irakî sabun, Kandiye sabunu, kara sabun, paşa sabunu, misk sabunu, hünkâr sabunu şeklinde sıralanabilir. İmparatorlukta özellikle zeytinciliğin yaygın olduğu yerlerde sabun imalathaneleri de bulunmaktaydı (Şahin, 2019: 2310). Bu anlamda Edremit'ten Nizip'e kadar olan tüm Ege ve Akdeniz sahil kuşağında sabunhanelerden bahsetmek mümkündür.

Fotoğraf 2: Filistin’de Geleneksel Yöntemlerle Üretimine Devam Edilen *Nablus Sabunu*³

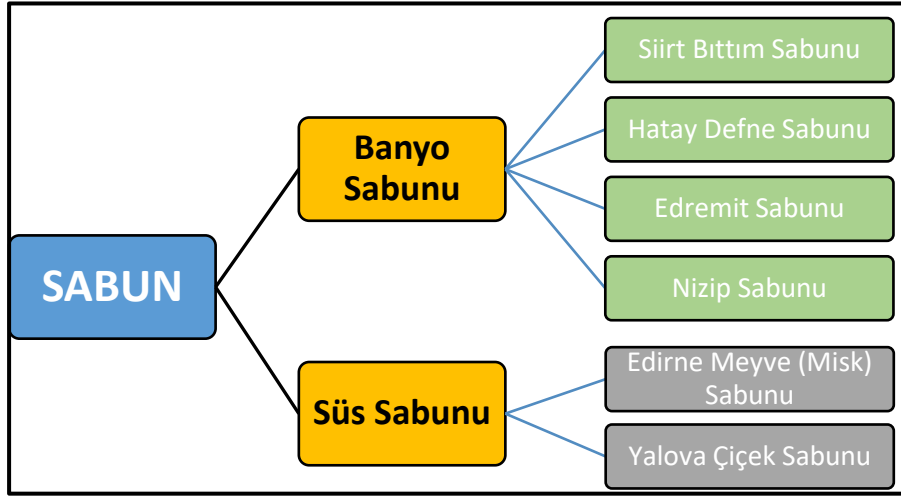
Fotoğraf 3: Kuruması İçin İstiflenmiş *Ghar Sabunu* (Suriye / Halep)⁴

³ Görsel için bkz. <https://www.aljazeera.com/indepth/inpictures/2016/04/crafting-traditional-olive-oil-soap-palestine-160404070710076.html> (Son erişim: 01.03.2019).

⁴ Görsel için bkz. <http://kesabella.blogspot.com/2014/01/olive-oil-green-soap-pure-olive-oil.html> (Son erişim: 01.03.2019).

Karakteristik Türk sabunları için tarafımızca yapılan sınıflamaya göre temelde 2 ayırım yapmak mümkündür. Bunlar; banyo sabunu ve süs sabunları şeklindedir (Şekil 1). Banyo sabunları (Tuvalet sabunu da denilmektedir) içerisinde aynı zamanda coğrafi işaret kapsamına alınanlardan *Hatay Defne Sabunu* ve *Nizip Sabunu* ile *Edremit* ve *Siirt Bittim Sabunu* yer almaktadır. Süs sabunları kapsamında ise mazisi birkaç asrı bulan *Edirne Mis Meyve Sabunu* ve son dönemlerde Yalova'nın sembol ürünleri arasında yer alan *Yalova Çiçek Sabunu* yer almaktadır.

Şekil 1: Türkiye'nin Karakteristik Sabunlarının Sınıflaması

Hatay Defne Sabunu / Hatay Gar Sabunu: Türkiye'nin karakteristik sabunları içerisinde pazar payı en geniş olanı *Hatay Defne Sabunu*'dur. Arapça söylendiği şekliyle *Hatay Gar Sabunu* olarak da anılan bu sabun çeşidi Halep'te de *Ghar Soap* adıyla bilinmektedir⁵. Hatay'da hemen hemen her yerde yapılmakta olan bu sabun temelde defne yağı ve zeytinyağı karışımından elde edilen bir sabun çeşididir. Her iki ürün de yörede bol miktarda yetişmekte olup aynı zamanda Türkiye dünya defne yaprağı ihracatının en önemli tedarikçisi (% 80'ini) konumundadır. Hammadde açısından oldukça elverişli şartlara sahip olan Hatay'dan başka komşu illerde de (Adana, Mersin gibi) defne sabunu veya zeytinyağlı defne sabunu adıyla üretim yapılmaktadır (Şahin, 2019: 2303). Samandağ Kaymakamlığı'nın girişimleri sonucu *Hatay Defne Sabunu*, 16.10.2017 tarihinde Mahreç İşaretli olarak coğrafi işaret tescili yapılmıştır.

⁵ Arapçada "Ghar / Gar", defne anlamına gelmektedir.

Hatay Defne Sabunu için Şenköy (Yayladağı) ve İskenderun'da sabun ustalarıyla yaptığımız görüşmede terkiplerde tam bir birlik olmasa da sabun yapım sürecinin benzer olduğu gözlenmiştir. Buna göre temel husus hazırlanan sabunun içeriğindeki defne yağı oranıdır. Zira sabun kalitesi ve doğal olarak fiyatı bu içeriğe göre belirlenir. Defne yağı oranına göre kalite sınıfları bulunan bu sabun çeşidi için içeriğinde en az % 20 defne yağı olması gerekmektedir. Bununla birlikte Hatay'da çok değişik defne sabunu terkipleri söz konusudur. Örneğin; kırsal kesimde halkın kendi ihtiyacına yönelik üretmiş oldukları sabunlarda % 50 defne yağı, % 50 zeytinyağı ölçüsü kullanılmaktadır. En iyi kalite *Hatay Defne Sabunu* elde etmek için ise % 70 defne yağına % 30 zeytinyağı ölçüsü belirtilmektedir. Günümüzde ticari manada yapılan *Hatay Defne Sabunu* için ise % 70 – 80 zeytinyağı ve % 20 ila 30 oranında defne yağı karışımı en yaygın uygulanan orandır. Defne yağının fiyatının yıldan yıla artması (2018 itibarıyla litresi 70 TL.) sabun içeriğindeki oranına da doğrudan etki etmektedir. Sabunun imalatı için yörede bol miktarda yetişen ve hem yemeklerde hem de sıhhi amaçlı haricen pek çok kullanım alanı bulunan defne / Akdeniz defnesi (*Laurus nobilis*) kullanılmaktadır. Defne ağacının Hatay'da yayılış gösterdiği Amanos Dağlarının batı yamaçları boyunca Yayladağı, Samandağ, Antakya, İskenderun, Dört Yol ve Arsuz'da defne sabunu yapımı da paralellik göstermektedir. Defnenin meyveleri Eylül ayında toplanmaya başlar ve Aralık başına kadar devam eder. Toplanan meyveler sürekli karıştırılan kazanlarda iyice yumuşadıktan sonra (Yaklaşık 10 – 12 saat sürmektedir) süzülür ve sudan ayrılan malzeme tekrar 4 – 5 saat daha kaynatılır. Bu aşamada yağ tabakası yüzeye çıkar ve 1 – 2 saat daha bekletilerek yüzeyde yağ tabakasının yoğunlaşması sağlanır. Toplanan yağlar ayrı bir kazanda (Çoğunlukla varillerde) ya da nikel – krom kazanlarda kaynatılır. Genellikle % 75 – 80 civarında zeytinyağı (İkinci sıklımdan arta kalan yağ, prina yağı) için % 20 – 25 oranında defne yağı katılmaktadır. Her iki yağ karışımına kaynama süresince kabartmak / köpürtmek için kostik katılır (Toplamda 20 kg. kadar) ve bu aşamada kazandaki malzemede kabarma olur. Yağın yanmasını önlemek ve köpüğün taşmasını engellemek için de su katılır ve bu işleme de suyla söndürme denilmektedir. Yine Hatay'ın bazı yörelerinde tuz kullanıldığı, hazır kostik yerine de geleneksel yöntemlere sadık kalınarak kül suyu kullanıldığı belirtilmiştir. Kazandaki sabun hamuru 4 saatin sonunda iyice kıvam aldıktan sonra sabun taraklama alanı veya tava olarak da anılan kalıplara dökülür. Kalıplar metal veya tahta çerçeveli olup zemininde naylon muşambalar serili olarak hazırlanmışlardır. Hamur kıvamındaki malzeme

tahta ıspatulalar yardımıyla sıkıştırılıp üzerleri düzleştirildikten sonra katılaşmaya bırakılır. Havanın sıcaklığına göre değişmekle birlikte kalıptaki malzeme 6 saat ila bir gece bekletilir. Katılaştıran malzeme günümüzde 4 veya 6 bıçaklı tırmık benzeri aletlerle kare biçiminde kesilir. Eğer ticari bir işletmeye ahşap tokmaklar veya ahşap çekiçlerle işletmeye ait logolar sabuna işlenir. Kesilen sabunlar kurumaması için kuleler (Sabun kuleleri veya kafes olarak adlandırılan) oluşturacak şekilde istiflenir ve hava şartlarına bağlı olarak 3 – 6 ay arasında kurumaya bırakılır. Nihai aşamada ise kağıt veya ince kartonlarla ambalajlanarak veya şeffaf naylon poşetlerde paketsiz olarak satışa sunulur.

Günümüzde Hatay’da hâlâ köylerde halk kendi ihtiyacına yönelik sabun üretimine devam etmektedir. Bununla birlikte turizme bağlı olarak dernekler ve vakıflarca son 15 yıl içerisinde birkaç büyük ölçekli işletme tarafından endüstriyel çapta *Hatay Defne Sabunu* üretimine başlanmıştır. Bu sayede de *Hatay Defne Sabunu* ambalajlı bir şekilde Türkiye’nin pek çok yerine pazarlanmaktadır. Hatay’daki bazı yöreler ise ürettikleri sabunu kendi yöreleriyle birlikte bir pazarlama stratejisi olarak öne çıkartarak *Hatay Defne Sabunu* ticaretine başlamıştır (Şenköy Defne Sabunu / Şenköy Gar Sabunu gibi).

Pek çok yerde olduğu gibi Hatay’da da taklit ve tağşişli⁶ sabun çok fazladır. Özellikle geleneksel terkibe sadık kalınmaksızın defne yağı oranı çok düşük sabunlar pazarlarda büyük bir yer tutmaktadır. 2019 itibariyle en iyi şartlarda kilogramı 50 – 55 TL. olması gereken *Hatay Defne Sabunu* için pazarlarda düşük kalitede 15 – 20 TL.’ye *Hatay Defne Sabunu* adı altında ürünlere rastlanabilmektedir. Çoğu zaman bu gruptaki ürünler; zeytinyağı fabrikalarından arta kalan asit oranı yüksek malzemeler ve yakın çevrede bol miktarda bulunan pamuk yağı katılarak elde edilen sabunlardır. Bu gibi sabunlara *Hatay Defne Sabunu* imajı kazandırmak için de defne yaprakları kullanılarak defne kokusu verilmektedir.

⁶ Tağşiş: Bir ürünün içine orijinal tarifinden farklı olarak başka, çoğu zamanda uygun olmayan başka maddelerin karıştırılması. Katışık ürün.

Fotoğraf 4: Hatay'ın Defneden Elde Edilen İki Önemli Ürünü: *Defne Sabunu* ve Özel Şişelerinde Defne Yağı

Fotoğraf 5: Hatay'da Pazarlarda Satışa Sunulan İki Farklı Renkte *Defne Sabunu*: Zeytinyağlı Defne Sabunu ve Sağda Klasik Defne Sabunu

Hatay Defne Sabunu'nun coğrafi işaret dosyası incelendiğinde Hatay'ın defne varlığı ve dağılımı izah edilmiş, defne yağının içerik özellikleri belirtilmiştir. Ortalama değerlerle sabun yapım ölçüleri açıklanmış ve sulu – kuru sabun yapım teknikleri izah edilmiştir. Fakat söz konusu ürün için belli bir standardın olmaması nedeniyle coğrafi işaret dosyasında da buna yönelik herhangi bir açıklamadan bahsedilememiştir. Örneğin kullanılan miktarlar doğrultusunda kaç kalıp veya kg. sabun elde edilebileceği, kesim şekli ve ortalama kalıp ağırlıkları noktalarına bir açıklık getirilmemiştir. Yine dosyada “Klorofil içeriği nedeniyle yeşil renkli olmalıdır.” ifadesi geçmekle birlikte denetleme kısmında “Renk: koyu krem renginde” olmalıdır şeklinde belirtilmiştir. Oysaki Hatay'da üretilen sabunlar için imalattan kurumaya bırakılan aşamaya ve 3 – 6 aylık kuruma aşamasından sonra renginde dikkat çekici değişimler gözlenmektedir. Bununla birlikte zeytinyağı oranındaki değişime bağlı olarak (Çoğunlukla *Zeytinyağlı Defne Sabunu* adıyla pazarlananlarda) çimen yeşili veya küf yeşili renklere sabunlara tesadüf edilmektedir. Nitekim tüketiciyi de en fazla yanıltan husus sabunun rengidir. Bu konuya açıklık getirmek için de gerek yapım aşamalarından gerekse ideal bir *Hatay Defne Sabunu* rengini belirtmek için görseller kullanılmasına dair kamuoyunu aydınlatıcı bilgiler verilmesi uygun olacaktır.

Nizip Sabunu: Nizip'teki sabun üretimiyle geçmişten beri Gaziantep, Türkiye'nin sabun ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan merkezlerden biri olarak bilinmektedir. Yöre, 1960'lara değin iç pazarın sabun ihtiyacının % 50'den fazlasını karşılamasıyla sabunculuk konusunda başlı başına bir merkez olmuştur. Fakat zamanla ithal sabunların pazar payını genişletmesi ile çok daha ucuz ve de çeşitli sabunlarla rekabet edemeyen *Nizip Sabunu* büyük ölçüde pazarlardan silinmiştir. Ayrıca Nizipli üreticilerin kendilerini yenilememiş / yenileyememiş olmasıyla da Nizip ekonomisinin en önemli kollarından biri olan bu faaliyet ciddi ölçüde gerilemiştir. Bununla birlikte Nizip'te hâlâ orta ve büyük ölçekli işletmelerce sabun üretimi devam etmektedir.

Fotoğraf 6: Bloklar Halinde Kesilmiş *Nizip Sabunu*

Nizip'te sabunun hammaddesini teşkil eden zeytin ve bu zeytinin de yöre açısından karakteristik bir özellikte olması ile sabunun da değeri ayrıca artmaktadır. *Nizip Sabunu*'nun % 70 – 80 kadarı zeytinyağındandır. Nizip'te yetişen zeytinlerin işlenmesiyle arta kalan küspeden elde edilen prina yağı sabunun temel malzemesini oluşturmaktadır. Coğrafi işaret dosyasında da işaret edildiği üzere 1 ton sabun için 740 kg. yağ gerekmektedir olup bu yağın da % 60'ı prina yağı, % 20'si zeytinyağı asidi ve % 20'si de sabunun daha uzun süre dayanmasını sağlamak amacıyla palm yağından elde edilen palm stearindir. Palm yağı alternatifi olarak don yağı⁷ ve ayçiçeği yağı da kullanılabilir. Temel malzemeyi teşkil eden yağ dışında 260 kg. sabunculuğun bir diğer temel malzemesi olan kostik gerekmektedir. Ortalama 1 ton sabun için 2 ton su kullanılmaktadır.

⁷ Hayvansal kökenli bir yağ çeşidi olup büyük ve küçükbaş hayvanların içyağı ve kuyruk yağı gibi isimlerle de bilinen kısımlarıdır.

Fotoğraf 7: Kurumak Üzere İstiflenmiş Nizip Sabunu Kafesleri

Fotoğraf 8: İçeriden Örölmeye Başlanan Nizip Sabunu Kafesleri

Sabunun yapım aşamasına baktığımızda Nizip'te de sıcak sabun yapım tekniğı uygulanmaktadır. İlk olarak yağ ve su 4 saat sürecek olan

kaynatma işlemine tabi tutulur. Kıvam kazanan malzeme 1 gün boyunca dinlenmeye bırakılır ve bu sürenin sonunda kazanın alt tarafında yoğunlaşan su tahliye edilir. Geri kalan sabun hamuru tuzlu su ile (250 kg. suda erimiş 35 kg. tuz) tekrar 4 saat sürecek bir kaynama işlemine tabi tutulur. İkinci kaynatmada tekrar su takviyesine ihtiyaç duyulabileceğinden 100 kg. kadar su gerekmektedir. İkinci kaynatmadan sonra 6 – 8 saat kadar tekrar dinlenmeye bırakılan malzeme sergilere dökülür. Bu aşamada sabun hamuru atölyenin, salonun veya uygun herhangi bir kapalı mekânın zeminine dökülür ve çeşitli tahta aparatlarla yüzeyi düzeltilip, hamur sıkıştırılır. Bazı işletmelerde sabun doğrudan zemine değil hutban kâğıdı adı verilen özel kâğıtlara dökülür. Sergilerde hava sıcaklığına bağlı olarak değişmekle birlikte 8 ila 12 saat kadar ön kurutma yapılır. Bu aşamanın sonunda da ustalar tarafından sabunlar ekseri kare olmak kaydıyla dikdörtgen biçiminde de kesilmektedir. Elde edilen sabun kalıplarının ağırlığı ortalama 180 – 200 g. arasında değişmektedir.

Nizip Sabunu için son ve en özen gösterilen aşamalardan birisi de kurutma işlemi için oluşturulan sabun kafesleridir. Bu uygulama her ne kadar Nizip için bir karakteristik olarak ifade edilse de esasında Suriye ve Filistin’de de uygulanan bir yöntemdir. Buna göre elde edilen kalıplar kuru bir yerde kuleler oluşturacak şekilde istiflenir. Bu işlemde bir kişi iç içe 5 çemberi içeriden örmeye başlar ve yukarı doğru çıkıldıkça çok hafif bir eğimle konik bir yapı kazandırır. Yaklaşık 2 m.’yi bulan sabun kafeslerinde sabunların daha etkili bir şekilde kuruması sağlanır. Bu şekliyle en kısa 3 ay olmak kaydıyla 4 – 5 ay sabunların kuruması beklenir. Kurumuş olan sabunlar 2018 sonu itibariyle toptan olarak klasik kendir torbalarda 24 tanesi 30 TL.’den satılmaktadır.

Nizip Sabunu için bir diğer dikkat çekici uygulama ise sabun kalitesini tayin için uygulanan yöntemdir. İyi bir *Nizip Sabunu* için yöre halkının “sabun tadımı” dedikleri usulde dilin ucuyla sabunun tadına bakılır. Eğer sabun bu esnada dilin ucunu hafifçe yakıp, ağızda acılık bırakıyorsa bu iyi bir sabuna işaret etmektedir. Bu hususa coğrafi işaret dosyasında da yer verilmiştir.

Sektörel açıdan baktığımızda günümüzde Nizip’te orta ve büyük ölçekli sabun imalathanelerinde geleneksel üretime paralel olarak *Nizip Sabunu* üretilmektedir. 2018 itibariyle toplam 31 işletmede yaklaşık 2.500 tonluk *Nizip Sabunu* üretimi gerçekleşmiştir. Gaziantep’ten 2016’da toplam 120.000 ton sabun ihracatı gerçekleşmiş olup özellikle Arap ülkelerine yoğun bir satış gerçekleşmiştir. Fakat ihracat değerine bakıldığında bunun içerisinde *Nizip Sabunu*’nun çok küçük bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nizip’te sabunculuğun ve buna bağlı *Nizip Sabunu* üretiminin 1960’lara kıyasla

sektörel olarak % 50'den fazla küçülmeye gitmesinde pek çok husus etkili olmuştur. Nizipli sabun üreticilerinin çağa ayak uyduramayışı, çok ucuz ve çok çeşitli sabunların pazarlarda yer almasına karşılık Nizip'te bu anlamda bir ürün çeşitliliğinin yakalanamamış olması, tanıtım ve reklamın gerektiği gibi yapılamamış olması gibi sayısı artırılabilir pek çok husus sektörü büyük ölçüde yıpratmış ve geriletmiştir. Ayrıca Türkiye'nin palm yağı gibi sektörün önemli girdilerinde dışa bağımlı oluşu da sabun üreticilerini ciddi manada zorlar hale getirmiştir. Günümüzde ticari manada Edremit, Hatay ve Siirt'ten çok daha büyük bir üretim hacmi ve pazar payı olmakla birlikte tanınırlıkta tüm bu yörelerin gerisinde kalmış durumdadır.

Nizip Sabunu'nun coğrafi işaret dosyasını incelediğimizde ürünün içerik özelliği, kullanılan malzemeler ve yapım tekniği ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte bu dosyada da kayda değer eksiklikler göze çarpmaktadır. Sabun gibi en fazla taklit ve taşışın yapıldığı bir ürün grubu için herhangi bir görsel kullanılmamış, ambalaj, etiket, renk bilgisi gibi konulara yer verilmemiştir. Ayrıca *Nizip Sabunu* gibi yüzlerce yıldır yörede üretimi yapılan bir üründe son yıllarda palm yağı kullanılması özellikle coğrafi işaret niteliğindeki bir ürün için dikkat çeken bir husustur.

Şekil 2. *Nizip Sabunu* İçin Tasarlanmış Olan Logo

Siirt Bittım Sabunu: Siirt'in sembol ürünlerinden *Siirt Bittım Sabunu* için bittım, menengiç, çitlembik ile kastedilen esasında aşılammış yabani fıstık ağaçlarının (*Pistacia terebinthus*) meyveleridir. Bu meyveler Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Hatay ve Mersin'de çerez, öğütülerek kahve şeklinde de tüketilmektedir. Siirt ve çevresinde bittım sabunu veya botan sabunu olarak bilinen bu sabun çeşidi bittım yağı ve kül suyunun usulüne göre işlenmesiyle elde edilmektedir.

Fotoğraf 9: Bittim Taneleri ve Klasik *Siirt Bittim Sabunu* Tekeri

Kısaca *Siirt Bittim Sabunu* yapım aşamalarını incelediğimizde Eylül – Ekim aylarında toplanan bittimler ayıklanır, yıkanır ve kurumaya bırakılır (Yaklaşık 1 hafta). Bu aşama gerek çerezlik tüketimde gerekse sabun imalatında uygulanan işlemlerdir. Sabun yapımında kullanılacak kurumuş bittimler geçmişte havanlarda / dibeklerde dövülmek suretiyle yağı çıkartılırken günümüzde taş değirmenlerde bu işlem yapılmaktadır. Bittim sabunu yapımında bittim yağı haricinde kül suyu da kullanılır. Kaynamakta olan suya ilk olarak odun külü katılır ve devamında da kademe kademe bittim yağı ilave edilir. Kaynamaya devam eden karışımdan su büyük ölçüde uçurulur. Bazı tariflerde ise ılık suya bittim yağının ilavesinin ardından karışımın yoğurularak sabun hamurunun elde edildiği belirtilmiştir.

Fotoğraf 10: Siirt Bittim Sabunu Çeşitleri ve Kendine Has Kesimiyle Sabun Kalıpları

Yeni yapılmış *Siirt Bittim Sabunu* koyu yeşilken zamanla kurumaya bağlı olarak rengi açılmakta ve yüzeyinde adeta bir toz tabakası oluşmaktadır. Günümüzde katılan esanslarla çok çeşitli renklerde bittim sabunları pazarlarda yer almaktadır. Siirt ve Mardin başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde en yaygın olan bittim sabunu çeşitleri; yeşil renkli olan bittim sabunu ve zeytinyağlı olan sarı renkli bittim sabunudur.

Siirt Bittim Sabunu, sabun yapılan diğer yörelerdekinin aksine biçimsiz şekillerde parçalanırlar. Esasında bu usul de sabunun karakteristiklerinden biri olarak kabul edilmelidir. Geleneksel usulde sabun yapılan diğer yörelerdekinin aksine Siirt'te sabunlar düzenli çizimler yapılarak kesilmez. Çapları 30 ila 40 cm. arasında değişen yuvarlak tekerler halinde hazırlanan bittim sabunları, Siirt'e özgü usulde iki başında tahta aparatları bulunan ince teller yardımıyla kesilir. Önce ortadan ikiye yarım daire şeklinde kesilen tekerler sonrasında belli bir şekil gözetilmeksizin satıcının tercihine göre parçalanmaktadır. Kesilen parçalar kalıp usulü değil tartılarak satılmaktadır.

Siirt Bittim Sabunu, pazarlanırken kepek ve saç dökülmesi problemi başta olmak üzere mantar, sivilce ve egzama gibi cilt problemleri için de etkili olduğu yönleri öne çıkartılmaktadır. Pek çok coğrafi işaret olan veya olabilecek üründe olduğu gibi *Siirt Bittim Sabunu* konusunda da usulsüz, sahte ve tağşişli ürün çok fazladır. Hatta Siirt'te bile gerçek manada usulüne uygun üretilmiş *Siirt Bittim Sabunu* bulmanın çok güç olduğuna Siirt'ten esnaflarca da dikkat çekilmiştir. *Siirt Bittim Sabunu* adı altında prina yağı veya defne yağı gibi daha ucuz muadillerle yapılmış taklit / tağşişli ürünler çok daha ucuza pazarlarda yer almaktadır.

Sektörün bir diğer sıkıntısı bölgede yabancı fıstık ağacı popülasyonundaki hızlı gerilemedir. Hatta çoğu zaman üreticiler bu problemi ilk sıraya koymakta, artık köylerde yabancı fıstık ağacı bulamadıklarını ve çok uzak yerlerden menengiç temin edebildiklerini belirtmişlerdir. Siirt ve çevresinde 1990'ların sonlarında yabancı fıstıklar büyük ölçüde aşılansmış (Sadece 1998'de 100 bin kadar aşılama yapılmıştır), fıstık lehine üretim artarken sabun imalatı aleyhinde bir gelişme ortaya çıkmıştır (Şahin, 2019: 2314). Günümüzde Siirt dışında Mardin'de de kayda değer ölçekte bittim sabunu üretimi gerçekleşmektedir. Hatta pazarlarda *Mardin Bittim Sabunu* etiketine sıkça rastlanabilmektedir. Ayrıca Siirt – Şırnak (Güçlükonak) sınırındaki yerleşmelerde (Fındık Beldesi gibi) ve Cizre'de hâlâ sınırlı da olsa geleneksel yöntemlerle bittim sabunu üretimi devam etmektedir.

Fotoğraf 11: Klasik Şekilde Parçalanmış *Siirt Bittim Sabunları*

Edremit Sabunu / Edremit Zeytinyağı Sabunu: Edremit'te hâlâ geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam eden zeytinyağlı sabunlar esasında Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri zeytinciliğin yaygın olduğu yerlerde yapılagelen sabunların devamı niteliğindedir. Yöre sabunlarının şöhreti henüz 1900'lerin başlarında kayıtlara geçmiş ve söz konusu ürünlerle ilgili olarak 1910 tarihli Ayvalık Ticaret Raporu'nda; "*Sabun fabrikaları saf yağ kullanıp üstün sabunlar elde etmektedir. Zeytin çekirdeği kullanımından vazgeçilmiştir.*" ifadesi yer almaktadır (İZTO, 1998: 274). Gerçekten de saf

zeytinyağı kullanılarak hazırlanan sabunların kalitesi takdir edilmeye değerdir. Günümüzde Balıkesir'in Havran, Burhaniye, Ayvalık ve de Edremit ilçelerinde küçük / butik ve orta ölçekli işletmelerce zeytinyağlı sabunların üretimi sürmektedir. Benzer şekilde İzmir (Seferihisar), Aydın, Mersin (Tarsus) ve Gaziantep'te de sabun üretimi yapılıyor olsa da Edremit'te yapılanlar tanınırlık açısından öne geçmiş durumdadır.

Edremit'teki sabun yapımını incelediğimizde 2 yöntemin uygulandığı görülmektedir. Bunlardan ilki aynı zamanda en eskisi ve de en yaygın olan yöntem sıcak üretimdir. Sıcak üretimle elde edilen sabunlar da sıcak sabun, kaynatma sabun veya sergi sabunu şeklinde de ifade edilmektedir. Bu üretim tipinde kazanlarda (Kırsal kesimde varillerde) zeytinyağı ve su birlikte kaynatılır. Bu iş için kullanılan yağlar fabrikalarda zeytinin işlenmesiyle elde edilen asit oranı yüksek ve posalı yağlardır. Hatta az sayıda birkaç köyde geleneksel yöntemlerle elde edilen sabunların üretiminde halk topladıkları zeytinlerden elde ettikleri zeytinyağının bir kısmını sofralık bir kısmını da yağlık olarak ayırmakta ve bu sayede en üstün vasıflı sabunları elde etmektedir. Prina yağı olmadığından da rengi diğer zeytinyağı sabunlarına kıyasla çok daha açıktır. Klasik sabun yapım aşamasında olduğu gibi kazanlara önce su sonrada yağın aktarılmasıyla 4 saat kadar sürecektir olan kaynatma işlemine başlanır. Kaynamakta olan karışıma % 18 oranında suda eritilmiş kostik katılır. Fakat kostik tek seferde değil kaynama işlemi boyunca peyderpey eklenir. Sabuna daha fazla sertlik kazandırılmak isteniyorsa bir miktar tuz katılır. Kaynama işleminin ardından kıvam alan sabun hamuru kalıplara dökülür. Kalıplarda 1 gece kurumaya bırakılan sabunlar, ertesi gün yörede yaygın olan tek ağızlı bıçaklar ve karşıdan da bu bıçakları iten bir destekçi (Avaracı) tarafından kesim işlemi yapılır. Kesim işleminden önce kalıplardaki sabunların üzerleri çizilerek daha rahat ve simetrik bir kesim yapılır. Kesilen sabunlar dikine kurumaya bırakılır. Kurutma süresi de sabun kalitesinde önemli bir belirleyicidir. Her ne kadar sabunlar 1 hafta sonra kullanıma hazır hale gelmiş olsalar da 6 ay ve üzeri kurutmaya bırakılan sabunlar en ideal sabunlar olarak kabul edilmektedir.

Çok daha sınırlı bir diğer üretim biçimi ise soğuk üretimdir. Bu üretim biçiminde temel husus yoğun bir karıştırma işlemi ile sabunun hazırlanmasıdır. Su kullanılmadan sadece kostik ve zeytinyağına tercihe bağlı olarak çeşitli esanslar veya çiçekler katılmasıyla elde edilir. Elde edilen karışım kalıplara dökülür ve kuruduktan sonra kesilip bu defa sıcak üretimden farklı olarak 5 – 6 hafta kurumaya bırakılır.

Fotoğraf 12: Geleneksel Ürün Tasarımı İçin Başarılı Bir Ürün Bütünleştirilmesi: Sepet ve *Edremit Sabunu* (Solda) ve Karakteristik Zeytinyağı Sabunu

Edremit’te yapılan zeytinyağı sabunları diğer yörelerde yapılan kalıp sabunlara kıyasla çok daha kullanışlı şekillerde biçimlendirilmektedir. Kalıplara dökülmüş olan sabunlar kuruduktan sonra raspalarla yüzeyleri düzleştirilir (Raspalanır). Kesim işleminden sonra da kalıpların kenarları ince ağızlı bıçaklarla tıraşlanarak daha düzgün bir yüzey elde edilir. Biçimlendirilen sabunlar, kurutma işleminin de ardından özellikle turistik amaçlı otantik bir görünüm kazandırılarak ambalajlanmaktadır.

Edirne Mis Meyve Sabunları: Süs Sabunları kategorisinde şüphesiz akla ilk gelen ürün *Edirne Meyve Sabunları* veya *Edirne Mis Meyve Sabunu*’dur⁸. Süs sabunları içerisinde aynı zamanda en eski sabunlar arasında yer alan bu sabunların Türk kültüründe de çok özel ve de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bununla birlikte Edirne için taşıdığı anlam ise daha da derindir. Edirne’de henüz 1529’da Sabûnî yani Sabunhane adında bir mahalle olduğu kayıtlarda yer almaktadır. *Edirne Misk Sabunu*’nun ise 17. yy.’a kadar uzandığı bilinmektedir (Özbiç, 2006: 448). Bir dönem Osmanlı İmparatorluğu’na başkentlik etmiş olan Edirne’de saray erkânına, özellikle hareme yönelik üretilen sabunlar daha sonra da İstanbul’daki saraya gönderilmeye devam etmiştir (Özbiç, 2006: 448). Hatta Osmanlı’da devlet

⁸ Ürünle ilgili olarak çok çeşitli isimlendirmeler söz konusudur; Mis Sabunu, Misk Sabunu, Miss Sabunu, Meyve Sabunu gibi. Coğrafi işaret başvurusu yapılırken ise “Edirne Mis Meyve Sabunu” adı kullanıldığından biz de bu adı kullandık.

erkânının yabancı konuklarına sandıklar içerisinde bu sabunlardan armağan ettikleri Edirne’de hala konuşulan bir mevzudur (Şahin, 2019: 2316). Bu denli köklü bir geçmişi olmasına ve devletin en üst tabakasından yöre halkının hemen her kızın çeyizinde mutlaka yer verdiği bu özel sabun 1900’lerin ilk yarısında neredeyse tamamıyla ortadan kalkmıştır. Daha sonraları Selanik’ten gelen Çamdere Ailesi sayesinde yeniden hayata geçirilen bu faaliyet 1992’de Arif Reşat Çamdere’nin vefatıyla yeniden gerilemiştir. Sektör bir diğer darbeyi ABD’nin ürüne getirdiği yasakla⁹ almış, dönemin Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın TBMM’ye sunduğu ve 07.11.2013’te kabul edilen Tüketicinin Korunması Hakkında 6502 Numaralı Kanununun 79. Maddesi uyarınca;

*“MADDE 79 – (1) Gıda ürünü olmamalarına rağmen, sahip oldukları şekil, koku, renk, görünüm, ambalaj, etiket, hacim veya boyutları nedeniyle olduklarından farklı görünen ve bu sebeple tüketiciler, özellikle çocuklar tarafından, gıda ürünleriyle karıştırılarak tüketicilerin sağlığını ve güvenliğini tehlikeye atan ürünlerin üretilmesi, pazarlanması, ithalatı ve ihracatı yasaktır. Gıda ürünü olmamalarına rağmen **geleneksel el sanatı ürünü olarak** gıda ürünü şeklinde üretilen ve sağlığa zarar vermeyen ürünler, üzerinde uyarı işareti ve yazısı bulunması şartıyla **bu hükmün dışındadır.**”*

kararı alınmıştır. TBMM’nin Edirne’deki geleneksel meyve sabunu üretimini gözeterek hem bu faaliyetten geçimini sağlayanları hem de bir zanaatın kaybolmasını engelleyerek *Edirne Mis Meyve Sabunu*’nun korunması adına önemli bir gelişme olmuştur. Edirne’de 2000’lerden itibaren İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Meslek Yüksek Okulu, Halk Eğitim Merkezi ve Edirne Kültürünü ve El Sanatlarını Tanıtma Derneği’nin girişimleriyle bu alanda çok büyük başarılar elde edilmiştir. Özellikle de Edirne Kültürünü ve El Sanatlarını Tanıtma Derneği hem teorik hem de pratik açıdan verdiği bilgiler, tanıtım faaliyetleri ve nitelikli üretimiyle *Edirne Mis Meyve Sabunu*’nun bugün geldiği noktada büyük bir rol üstlenmiştir. Tarihsel süreçte inişli çıkışlı gelişim seyriyle günümüze ulaşmayı başaran *Edirne Mis Meyve Sabunu*, Edirne’nin en popüler sembollerinden biri halini almıştır.

⁹ ABD’nin ürüne getirdiği yasağa gerekçe olarak çocukların bu meyve sabunlarını bilmeden yemesi gösterilmiştir.

Edirne Mis Meyve Sabunu üretimine baktığımızda çok zahmetli ve pek çok geleneksel Türk el sanatında olduğu gibi özen gerektiren bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak bu iş için temel girdi olan saf kalıp sabun (Gliserin oranlarına göre belli markalara ait sabunlar tercih edilmektedir), gıda boyaları ve çeşitli esanslar kullanılmaktadır. Meyveleri renklendirmek adına geçmişte kök boyalar kullanılıyor olsa da günümüzde bu iş için gıda boyaları çok daha ideal bir alternatif olarak tercih edilmektedir. Kullanılan belli başlı araçlar ise rende, leğen, kurutma telleri ve askılıktır. Yardımcı malzemeler olarak gerçek meyve sapları, çekirdekleri, elma modelinin dip kısmı için karanfil, aranjman tasarımlarda sandık, sepet ve diğer dekoratif tabaklar kullanılmaktadır. Özetlemek gerekirse *Edirne Mis Meyve Sabunları* yapımında sabun içeriğindeki bir tarafa bırakılırsa bunun haricinde herhangi bir kimyasal malzeme kullanılmadığı, üreticilerin de bundan özellikle kaçındıkları gözlenmiştir.

Fotoğraf 13: Çeşitli *Edirne Mis Meyve Sabunu* Tasarımları

Meyve sabunlarının yapımını incelediğimizde saf sabunların rendelenmesiyle işe başlanır. Bu iş için kullanılacak sabunların paketleri yeni açılmış olan, kurumamış sabunlar gerekmektedir. Bazı üreticiler sabunları makinelerle parçalasalar da geleneksel yöntemlere uygun bir şekilde rendelemek hâlâ en yaygın metottur. Rendelenen sabunlara ılık su katılır ve 5

– 10 dk. kadar yoğurulur. Yoğurma işlemi çok uzatılmamalı, aksi takdirde çürüme denen olay meydana gelir ve iyi bir şekil verme sağlanamaz. Yoğurma işleminin ardından sabun hamuru 10 dk. dinlenmeye bırakılır. Tasarlanacak meyveye göre dinlenmiş hamurdan bezeler alınır. Kabaca şekil verilen malzemeye “Tıklama” adı verilen teknikle sıkıştırma, sabitleme yapılır. Bu işlem hazırlanan malzemenin masaya her tarafının yavaşça ama seri bir şekilde vurulmasıyla yapılır. Bu işlemin ardından sıkıştırılmış malzeme masada yuvarlanarak köşeli tarafları yumuşatılır. Daha sonra “Suyla cilalama” denilen aşamada ıslatılan ellerle bombeli kısımlar düzeltilir ve bu işlemin ardından kabaca bir meyve görünümü kazandırılmış olur. Sonraki aşamada parmaklarla, kürdanlarla ve kalem uçlarıyla ince şekiller (desenler) işlenir. Desen verme işleminin ardından tekrar suyla cilalama yapılarak bu esnada oluşan bombeler düzeltilir. Daha önceden hazırlanmış olan gerçek meyve sapları monte edilir ve monte edilen yerin çevresine dolgusu yapılır. Eğer dilim şeklinde meyve tasarlanacaksa bıçakla kesilir ve kesilen yerler tekrar suyla cilalanır. Bir çay kaşığı yardımıyla dilimin ortası, çekirdeğin yerleştirileceği şekilde oyulur. Açılan oyuğa, yine önceden hazırlanmış gerçek çekirdek yerleştirilir. Çekirdeklerin yerleştirilmesinden sonra iyice yuvasına oturması için tekrar tıklama işlemi yapılır. Şekil verme işlemi bittikten sonra sıra boyamaya gelir. Boyamada daha önce de bahsedildiği gibi gıda boyaları kullanılmaktadır. Tek istisna olarak siyah incir ve mürdüm eriği tasarımlarında kumaş boyası kullanılmaktadır, zira herhangi bir doğal boya maddesiyle bu renk yakalanamamaktadır. Kurutma teli takılmış ve boyanmak üzere 1 hafta kadar kurumaya bırakılmış meyveler, doğal görünümüne uygun olarak boyandıktan sonra yine kurutma telleri vasıtasıyla askılara asılarak 1 gün kurutulur. Boyama iki türlü yapılmakta olup tek renkli meyvelerde ekseri boyaya 2 – 3 kere daldırma usulü (Kiraz, erik gibi), desenli görünümü olanlar (Dilim meyveler, karpuz, şeftali gibi) ise fırçalarla boyanır. Bazı meyvelerde daha da doğal bir görünüm kazandırmak için “Kırletme” yöntemi denilen uygulamayla meyveye çürük / ezilmiş görünümü kazandırılır. Renklendirme aşamasının ardından son uygulama olan cilalama veya mumlama denilen aşamaya geçilir. Benmari usulü yapılan bu cilalama işleminde toz haldeki sabun kaynatılır ve meyveler erimiş sabuna daldırılır ve

tekrar 1 gece kurumaya bırakılır. Kuruyan meyveler satışa sunulmadan evvel kuru bir havluyla parlatılır.

Fotoğraf 14: Edirne Mis Meyve Sabunu Yapım Aşamalarından Muhtelif Görüntüler

Edirne Mis Sabunu kapsamında; kiraz, kelek, karpuz, nektarin, armut, üzüm (Sarı, yeşil, siyah), portakal, limon, yarım limon, çilek, yeşil erik, yeşil elma, mürdüm eriği, muz, kayısı (bütün ve yarım), nar, muşmula, şeftali, kavun (Dilim), mandalina, incir, sarımsak ve çiçek tasarımları yapılmaktadır. Çok çeşitli tasarımlar içerisinde bir tek şeftali tasarımında istisna bir uygulama söz konusudur. Şeftalinin doğal görünüm ve dokusunun kazandırılması için boyanan şeftali sabunlarının üzerine kurumadan önce eleklerle un serpilir ve bu şekilde kurumaya bırakılır. Meyveler içerisinde yapım tekniği açısından ise tek istisna üzümdür. Üzüm için şeffaf görünümlü kalıp sabunlar

kullanılmakta olup her bir üzüm tanesi tek tek elde hazırlanır ve tellerden yapılmış üzüm salkımına monte edilir. Elde edilen meyvelerden hazırlanmış standart bir kolide 12 meyve bulunmaktadır. Toptan satışlarda ise 60 meyveden oluşan koliler şeklinde pazarlanır. Küçük meyvelerde ise gram usulü satış söz konusudur.

Geçmişte erkekler tarafından yapılan mis meyve sabunculuğu ile ilgili son dönemin en kıdemli ustası ise Basri Ergürel idi. Günümüzde *Edirne Mis Sabunu* neredeyse bütünüyle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Yapılan 1 meyve, tek bir ustanın elinden çıkmakta, aşamalar farklı kişilerin elinden geçmemektedir. Son yıllarda fabrikasyon üretim de söz konusu olmakla birlikte görünüm olarak bunlar doğal *Edirne Mis Sabunu* görünümünden çok uzaktır.

Fotoğraf 15: *Edirne Mis Meyve Sabunu* İçerisinde Üzüm Tasarımı İçin Kullanılan Farklı Sabun

Edirne Mis Meyve Sabunu için günümüzdeki en büyük sıkıntı bu ürünle ilgili yeterli tanıtımın yapılamıyor oluşudur. Tanıtım ve reklam konusundaki yetersizliğe bir de niteliksiz ürünlerin özellikle İstanbul ve Ankara gibi şehirlerin pazarlarında yer almaya başlaması sektörü daha da yıpratmaktadır. Yine Edirne'den girişimciler temel hammaddeyi oluşturan kalıp sabunlarla ilgili önde gelen firmalarla sponsorluk konusunda işbirliği yapma gayretine girmişler de henüz bu girişimlerden de müspet bir sonuç elde edilememiştir.

Yalova Sabun Çiçekleri: Yalova'nın en yeni ürünlerinden denebilecek bununla birlikte kısa sürede Yalova'nın simge ürünlerinden biri haline gelmiş *Yalova Sabun Çiçekleri* beklenenin ötesinde ilgi görmüştür. İlk olarak 2012'de Yalova Ticaret ve Sanayi Odası Kadın Girişimciler Kurulu önderliğinde "Hobim İşim Olsun Yalova Sabun Çiçekleri Projesi" kapsamında başlayan süreç kısa sürede başka bir boyut kazanmış ve Yalova'ya çok farklı alanlarda da katkısı olmuştur. Türkiye'nin kesme çiçek ve süs bitkisi üretim merkezlerinden biri olan Yalova'da bu zirai üründen esinlenilerek sabun çiçekleri yapımının kısa sürede beklenenin ötesinde ilgi görmesi, ününün il dışına çıkması, yöre halkı özellikle de hanımlarca sahip çıkılması gibi yönleriyle ürünün sosyal, iktisadi, folklorik, turistik ve ticari yönleri de taşıyan bir hal almasına vesile olmuştur. Şüphesiz bunlar içerisinde en önemlisi kadınları da sosyal ve iktisadi hayata dahil etmesi olmuştur.

Yalova Sabun Çiçekleri yapımı hammadde hazırlığı noktası ve işleme teknikleri açısından büyük ölçüde *Edirne Mis Meyve Sabunları* ile benzerlik göstermektedir. Bu aşamada en önemli husus ise her sabunun bu el işi için kullanılmayacak olduğudur. Özellikle parafin ve pudra içeriği düşük sabunlar *Yalova Sabun Çiçekleri* yapımında kullanılabilir. Renklendirmede ise mutlaka gıda boyası kullanılmaktadır. Özetleyecek olursak faaliyetin iki temel girdisini sabun ve gıda boyası teşkil etmektedir. Sabun hamurunun hazırlanması çok büyük ölçüde Edirne'dekine benzerlik gösterdiği için burada tekrar edilmemiştir. Fakat yine bu aşamada da dikkat çekilmesi gereken nokta ve belki de ustalığın kendini en fazla belli ettiği aşama hamurun yoğurulma süresi ve dinlendirilmesidir. Aksi takdirde yapılan tasarımlar kısa sürede bozulmaktadır.

Tasarımların tümü elde hazırlanmakta olup her biri uzun soluklu mesainin ürünüdür. Çok çeşitli çiçekler (Lale, sümbül, karanfil gibi) tasarlanmış olmakla birlikte özellikle gül tasarımları yoğun ilgi görmektedir. Taç yaprakları ve goncalar ayrı ayrı tasarlanıp daha sonra usulüne uygun şekilde gıda boya ile renklendirilip çeşitli aranjmanlar yapılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu faaliyet temel çiçekçilik bilgisini de gerektirmektedir. Zira tasarımların tamamı birebir gerçeği yansıtmaktadır. Tek istisna olarak yapraklar hazır plastik malzemeden tedarik edilmekte olup yapısı gereği sabundan yaprak tasarımının güçlüğü hazır malzeme kullanımını zorunlu kılmıştır.

Fotoğraf 16: Muhtelif Yalova Sabun Çiçekleri Tasarımları

Sonuç ve Öneriler

Sabun, en eski ve de geleneksel tuvalet ürünü olarak varlığını yüzyıllardır korumuş ürünlerdendir. Günümüzde söz konusu ürünle ilgili yüzlerce çeşit mevcuttur. Bunların da her bütçeye uygun çeşitlerinin bulunması, toplumun her kesiminden tüketicilerce de erişimini olanaklı kılmaktadır. Geleneksel yöntemlerle ve doğal malzemelerle elde edilen sabunların bir diğer avantajı da günden güne daha da fazla üzerinde durulan organik ürünler, doğal yaşam şartları ve daha az kimyasala maruz kalmak adına özenli davranışlar kapsamında kendilerine yer bulabilecek olmalarıdır. Gerçekten de yüzyıllardır doğal birer tuvalet malzemesi olan sabunlar kendilerine bu yeni yaşam şeklinde daha da fazla yer bulabileceklerdir. Fakat bu yeni yaşam biçimine de söz konusu ürünlerin çağın şartlarına uygun bir şekilde adapte edilerek dâhil edilmesiyle varlıklarını sürdürebilecekleri unutulmamalıdır. Hele de söz konusu ürünler coğrafi işaret kapsamında

olacaksa bu husus, üzerinde çok daha fazla titizlikle durulmasını gerektirecektir. Nitekim doğallığıyla tanınan karakteristik / geleneksel sabunların adı kullanılarak kimyasal katkı, merdiven altı üretim sabunlar ciddi ölçüde imaj zedeleyici ve de sektörü sabote edici olabilmektedir.

Sorunlar açısından baktığımızda hemen her sabunun kendi özelinde birtakım sorunları olduğu ama pek çok yerde ortak olan belli başlı sorunların da bulunduğu tespit edilmiştir. Elbette bu sorunların başında yine taklit ve tağşişli ürünler gelmektedir. Söylenmesi esef verici olsa da Türkiye’de adeta bir alışkanlık, bir gelenek haline gelen taklit ürün üretimi ve pazarlanması hemen her ürün grubu için söz konusu olur haldedir. Son olarak Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ile Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi (EUIPO) tarafından hazırlanan “Sahte ve Korsan Ürün Ticareti ve Ekonomik Etkisi” isimli raporda da ne yazık ki Türkiye sahte, taklit ve kaçak ürünlerde dünya genelinde 2. sırada yer almıştır. Aynı rapora göre özellikle kozmetik sektörü sahteciliğin en fazla yapıldığı ürün grubunu oluşturmuştur. Bu durum özellikle asırların bilgi birikimi ile ortaya konan ve de pazarlarda saygınlığı bulunan prestij ürünler için geri dönüşü olmayacak zararlara neden olmaktadır. İncelediğimiz sabunlar içerisinde “Bıttım Sabunu” en fazla taklit edilen sabun olmuştur. Siirt ve Mardin arasında söz konusu sabun ile ilgili çok sıkı bir çekişme söz konusudur. Ayrıca her iki yörede de taklit ve tağşişli ürünlerin azımsanmayacak ölçüde pazarlarda yaygın oluşu genel manada “Bıttım Sabunu” imajı için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. *Hatay Defne Sabunu* ile ilgili olarak da taklit ve tağşişin çok fazla olduğu tespit edilmiş, pazarlarda yer alan sabunların bir kısmının ise bütünüyle usulüne uygun olmayan bileşenlerden oluştuğu (Yüksek oranda prina yağı içeriği gibi) bildirilmiştir. *Nizip Sabunu* ile ilgili durum ise üretimin hala büyük ölçüde iptidai yöntemlerle sürdürülmesi ve pazara sunuş biçiminin de bu doğrultuda gelişmiş olmasıdır. Bu şekliyle söz konusu sabunun değil Avrupa pazarlarına sunulması, Türkiye’de dahi büyük şehirlerde talep görmesi mümkün değildir. *Edirne Mis Meyve Sabunu* için ise son yıllarda sabunun yeniden kazandığı popülarite ve ticari başarı, bir müddet sonra Edirne’de de niteliksiz taklit meyve sabunlarının pazarlarda yer almaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Makine yapımı bu gibi sabunlar çoğu zaman plastik oyuncakları andırır nitelikte olup içerisinde sabunla beraber alçının da bulunduğu belirtilmiştir. Bu noktada ise coğrafi işaret uygulaması ile bu uygulamaya işlerlik kazandırılması ürün kalitesinin korunması ve sahteciliğin önüne geçilmesinde anahtar rol oynar niteliktedir. Fakat bu açıdan bakıldığında Türkiye’de çoğu coğrafi işaret kapsamındaki ürün için konunun coğrafi işaret tescil belgesini

almaktan öte geçemediğini görmekteyiz. Oysaki asıl konu coğrafi işaret uygulamasının gereği olan sıkı denetleme mekanizmasının devreye sokulmasıdır. Bu ürün grubundan *Hatay Defne Sabunu* Ekim 2017’de, *Nizip Sabunu* ise Mart 2018’de coğrafi işaret kapsamına alınmış olup her ne kadar henüz bu anlamda en yeni coğrafi işaretler arasında kabul edilseler de uygulamaya işlerliğin kazandırıldığını söylemek güçtür. Nitekim bu alanda henüz coğrafi işaret denetlemeleri yapılmamış olup zaten genel olarak Türkiye’de coğrafi işaret denetimleri konusundaki zafiyetin sabunlar özelinde de karşımıza çıkabileceği öngörülmektedir. Esasında Türkiye’de çoğu üründe olduğu gibi sabunlar konusunda da sektörel manada birtakım düzeltmeler yapılmadan hazırlıksız bir şekilde ürünlerin coğrafi işaret kapsamına alınması kesinlikle hatalıdır. Zira coğrafi işaret niteliğindeki etiketli ürünlerin vasıfsız olduğunun (Taklit ya da tağşişli olması) tespiti ürüne yönelik güveni ortadan kaldıracaktır.

Fotoğraf 17: Solda Gerçek *Edirne Mis Meyve Sabunu* ve Sağda Kalıp İşi Meyve Sabunu

Geleneksel sabunların üretimi ve sektöre yönelik temel girdilerin temini hususunda üreticilere yönelik birtakım düzenlemelerin yapılması zorunluluk arz etmektedir. Örneğin; *Nizip Sabunu* için genel olarak sabun üretiminin geçmişte Nizip ekonomisinin temelini oluştururken günümüzde

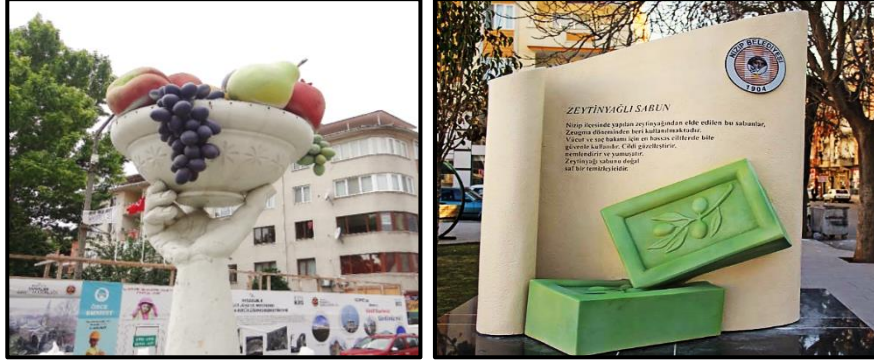
çok büyük ölçüde gerilemesi sektörün kendini yenileyememesi ve eski teknolojiyle üretime devam etmeye çalıştıkları gösterilmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta ise geleneksel / karakteristik sabunların modern teknolojiyle özgünlüğünün yitirilmesinin önüne geçmenin yanı sıra mevcut üretim koşullarının da iyileştirilmesi / çağa adapte edilmesi gerektiğidir. Yeni teknolojiden faydalanılarak geleneksel sabunların da endüstriyel ölçekte üretilen kimliksiz sabunlar haline getirilmesi mutlaka kaçınılması gereken bir durumdur. Örneğin dünyaca ünlü Fransızların *Savon de Marseille / Marseille Sabunu* hala yüzlerce yıl önceki reçete ve usullerle üretilmektedir. 1688’de başlayan *Savon de Marseille / Marseille Sabunu* üretimi ilk ortaya konduğunda % 72 bitkisel yağ kullanılması prensibinden hareketle günümüzde de hala aynı şekilde üretimine devam etmektedir (Web 2). Öte yandan söz konusu sabunun üretimi yanı sıra çağa uygun sıvı sabun ve çeşitli kozmetik ürünler üreten işletmeler modern teknolojiden de yararlanarak işletmelerini büyütüp geliştirmişlerdir. Fakat karakteristik sabunlarının gerek terkibi gerekse şeklinde neredeyse herhangi bir değişikliğe gitmemişlerdir. Bu sayede de günümüzde de söz konusu sabunlar birer prestij ürün olarak pazarlara sunulmakta olup 2019’un başı itibariyle bir kalıp *Savon de Marseille / Marseille Sabunu* 22 – 27 \$’dan satışa sunulmaktadır. Bu fiyat karakteristik Türk sabunlarının pazar değeriyle karşılaştırıldığında ise astronomik bir meblağ olarak kalmaktadır.

Tüm bunlar dışında söz konusu ürünlerin kalitesini koruyarak aynı zamanda ortaya kondukları yöre ekonomisine katkı sağlar hale getirebilmek öncelikler arasında yer almalıdır. Yerel istihdam, turizm, özellikle kadınları sosyal hayata dâhil edebilme noktasında sabunculuğun üzerinde muhakkak durulmalıdır. Bu amaçla Halk Eğitim Merkezleri ve sivil toplum kuruluşlarının başarılı örnekleri bulunmaktadır. Aynı zamanda turizmle birlikte hem gelen ziyaretçilerde sabun ve mekânın özdeşleştirilmesi adına bir algı ortaya konması hem de yerel halkta bir kamuoyu bilinci yaratma adına kentsel peyzajda da sabunlara yer verilmesi gerekmektedir. Karakteristik Türk sabunlarını kent kültürüyle özdeşleştirme ve bu anlamda başarılı bir farkındalık yaratma adına en başarılı il Edirne olmuştur. Edirne’nin ardından Nizip’te de sabunculuğa yönelik kayda değer girişimler söz konusudur. Yine başarılı ve de örnek bir uygulama olarak Anadolu Sigorta’nın yürütücülüğündeki “Bir Usta Bin Usta” projesi kapsamında 2017’de Balıkesir’de el yapımı sabun üretimi kursu düzenlenmiş ve 22 kursiyer toplamda 240 saatlik eğitimin ardından sertifikalarını almışlardır (Web 1). Bu gibi müspet gelişmeler karakteristik Türk sabunlarının varlığını koruması

adına önemli gelişmeler olsa da yeterli olduğunu söylemek güçtür. Bu açıdan özellikle uluslararası etkinliklerde sabunların tanıtımına da yer vermek gerekir. Özellikle de turizm fuarları ve turistik etkinliklerde Türk Hamamı kültürü de kullanılarak bu anlamda Türk sabunlarının tanıtımına yönelik daha etkili uygulamalar yapmak mümkündür.

Fotoğraf 18: Edirne Halk Eğitim Merkezi ve A.S.O. Bünyesinde Ortaya Konan Edirne Mis Meyve Sabunu Tasarımları

Fotoğraf 19: Kentsel Birer Simge Olarak Peyzajda Kullanılmış Olan *Edirne Mis Meyve Sabunu* ve *Nizip Sabunu*

Kaynakça

- Anderson, J., (2010). “Understanding Cultural Geography Places and Traces”, Routledge Published, pp. 212, New York.
- Anonim, (2019). OECD & EUIPO Sahte ve Korsan Ürün Ticareti ve Ekonomik Etkisi Raporu, <https://www.medyaege.com.tr/turkiye-taklit-urun-uretiminde-dunya-ikincisi-3486h.htm> (Son erişim: 01.08.2019).
- Camuz, D., İpekoğlu, B. & Böke, H. (2015). Tarihi Osmanlı Sabunhaneleri: Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nin Koruma Sorunları, *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri*, 01 – 02 Aralık 2015, s. 10 – 26, İstanbul.
- İZTO, (1998). *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914)*, İzmir Ticaret Odası Yayın No: 55, s. 323, İzmir.
- Minca, C. (2013). “The Cultural Geographies of Landscape”, *Hungarian Geographical Bulletin*, 62 (1), pp. 47 – 62.
- Özbil, A. (2006). Misk Meyve Sabunu, *Meyve Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali ve Dilek Herkmen), Çalış Ofset, s. 447 – 453, İstanbul.
- Öztürk, S. & Sarıyıldız, G. (1997). Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü: Sabun, *Tombak*, Sayı: 15, s. 42 – 54, İstanbul.
- Price, M., Lewis, M. (1993). “The Reinvention of Cultural Geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, 83(1), pp. 1 – 17, Cambridge.

- Şahin, G. (2019). *Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 2551, İstanbul.
- TPE, (2019). Türk Patent ve Marka Kurumu Coğrafi İşaret Tescil Belgeleri: <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/> (Son erişim tarihleri: 01.08.2019).

Yararlanılan Web Kaynakları:

- Web 1: <http://www.birustabinusta.com.tr/tr/anasayfa>
Web 2: <https://savondemarseille.com/>
Web 3: <https://www.liveauctioneers.com/>
Son erişim tarihleri: 01.08.2019

Kaynak Kişi ve Kurumlar:

Nizip Sabunu:
Doktoroğlu Yağ ve Sabun San.

Siirt Bıttım Sabunu:
Bıttım Sabunu: <http://www.bittimsabunsiparis.com/>
Mehmet Yüksel Sabunculuk: Necmettin Yüksel

Edremit Sabunu:
Sedena Doğal Ürünler San.
Anadolu Hayat Bir Usta Bin Usta Projesi: Yusuf Kaya

Hatay Defne Sabunu:
Hatay Şenköylülüler Defne Sabunu
Ali Kiremit: Sabun Ustası
Ahmet Tümkaya: Sabun Ustası

Edirne Mis Meyve Sabunu:
Asiye Demiray: Usta Öğretici
Fikriye Kipriye: Edirne Kültürünü ve El Sanatlarını Tanıtma Derneği

Yalova Sabun Çiçekleri:
Yonca Sarak: 29 Yıllık El Sanatları Öğretmeni
Yalova Halk Eğitim Merkezi Müdürü: Sadrettin Doğan
Yalova Halk Eğitim Merkezi Müdür Yardımcısı: H. Sevinç Tanrıverdi

Nizip Sabunu konusunda bizleri aydınlatan ve bu konuda tanıtıcı çekimleri bulunan değerli meslektaşım Sayın Eray Koç'a da ayrıca teşekkür ediyorum. Ayrıca Edirne ve Hatay İl Kültür Turizm Müdürlükleri ile Hatay, Gaziantep, Balıkesir Ticaret Oda ve Borsalarına da ilgilerinden ötürü teşekkürlerimi sunarım.